

Matevž
Hace

Kritik obišče pisatelja

Kritik Stanko Strela, človek mesta, si je izvolil za svoj poklic pravično, visoko ali kar preveč nepriljubljeno delo med kulturnimi ljudmi na Slovenskem — kritiko. Ta obrt ga je mikala že na univerzi. Ko pa je bil некоč v službi pri založbi, je menil, da je na življenje in smrt zvezan s kritiko. Čeprav je obvezno prebral vso slovensko klasično literaturo in nekaj literature zadnjih desetletij tega stoletja, je bil ves

zaljubljen v francosko in ameriško literaturo. Če je bil v kavarni s sošolcem ali starejšim, je večkrat dejal, da zavida Američanom, ki so dali mojstre velike literature, kot so Jack London, Hemingway, Whitman in Steinbeck. Ali pa Francozom: Zolaja, Flauberta, Stendhala, Balzaca in Maupassanta. Ves zaljubljen je bil v tujo literaturo. Večkrat je zamišljeno dejal, kako bi bil Stanko Strela srečen, če bi se rodil v velikem narodu. Cenil je samo take slovenske kulturne može, ki so poleg ljubljanske univerze obiskovali tudi Sorbono in collège de France v Parizu ali pa angleški Cambridge. Ali pa vsaj v Ameriki Harvard University. Od ruskih piscev je cenil samo Tolstoja in Dostojevskega. Turgenjev in Čehov sta se mu zdela preveč kmečka, podeželska. Pesnika Puškina in Lermontova je bolj cenil kot druge slovenske kulturnike. To pa zato, ker sta padla v dvoboju.

Stanko Strela, slovenski nadobudni kritik, je imel fiksno idejo, da je pesnik velik in se njegova pesniška veličina izraža predvsem v tragični smrti. Prozaisti pa naj sklenejo svoje življenje doma na postelji. Če pa začne na starost piti konjak in rum, naj pa pozimi blagovoli zmrzniti kje v obcestnem jarku ali za lesenim kmečkim plotom.

Domačih žganih pijač ni cenil. Le whisky, ker je tuj in uvožen.

Od slovenskih klasikov je cenil poleg Prešerna, Levstika in Cankarja samo še Murna, Ketteja in Gradnika.

Na povojne je gledal nekam zviška.

Od vojaških je cenil samo Kajuha, ker je padel v boju. Menil je, da bi bila veličina pesnikov Bora, Šmita, Minattija in Seliškarka v tem dostojan-

stvena, če bi kot pesniki padli v boju, kakor sta Kajuh in Jarc ali bili ustreljeni kot Rob.

Menil je, da so bili srbski pisatelji devetnajstega stoletja daljnovidni in praktični ljudje. Napisali so dve do štiri knjige, potem so pa nehali, ker so vse povedali, kar pač pisec mora povedati. Potem so pa pametno in lepo živeli, čašчени in slavljeni v svoji družbi na deželi in v mestu.

Pa pogledjmo nekatere naše, recimo: Kranjca ali Ingoliča. Ti pisci se ne znajo niti pošteno poveseliti. To so tlačani peresa, tako kot je opekarski mojster tlačan svoje obrti.

Dober pisec se mu je zdel le Tone Podbevšek, ki je takoj po prvi svetovni vojni napisal samo eno knjigo: Človek z bombami. Dvignil se je kot meteor in ugasnil. Če je bil res meteor?

Za Josipa Vidmarja je bil prepričan, naj bi po vojski nič ne pisal kot kritik. Kot minister naj bi ministroval do konca svojega ljubljanskega življenja.

On, Stanko Strela, je verjel pokojnemu slovenskemu klasiku Ivanu Preglju, ko je nekoč napisal aforizem: Bog ne daj, da bi še pisal, ko jih bom imel petdeset! Tako bo pa menda Jože Vidmar še na smrtni postelji modroval o tem, kakšna bodi lepa slovenska umetnost. Svoje modrovanje naj kar prepusti raznim Pirjevcem, Kosom in drugim, ki ravno tako kot on poznajo francosko in rusko književnost.

Fiziognomija našega kritika Stanka Strela:

Srednje velik, črnolas, živahnih oči, drobnih korakov. Zamislite si človeka, ki se zaveda svoje važnosti in postave, svoje vloge in kritičnega poslanstva. Zamislite si človeka... tako je ruski baron Ivan Turgenjev v preteklem stoletju predstavljal v svojih Lovčevih zapiskih ruske podeželske originale.

Naš kritik Stanko Strela je bil prepričan, da se spodobi pesniku ali prozaistu, dramatik, esejistu, kritiku ali likovnemu umetniku, da je vsak dan brezhibno urejen, ima čisto srjaco z moderno kravato, da se prikaže ob določeni uri v kavarni na žurfiksu. In kako je naš kritik ljubil žurfikse!

Nekoč je obiskal nekega podeželskega pisca. Obiskal ga je po naključju, ker je na tistem podeželskem puščobnem kraju imel teto, in to teto, ki nekaj ima. Tako teto pa obične ne samo kritik. Tudi kritiki morajo jesti trikrat na dan in biti moderno, po okusu in duhu časa oblečeni in obuti.

Pisatelj Martin Strnad je živel na podeželju. V mestih ni in ni hotel biti, ker da je preveč hrupa. In še to je dejal znancu: da ne želi v mestih, posebno pa v beli Ljubljani, srečavati preveč zoprnikov. Tako je rajši imel deželo, polja, gmajne in gozdove kakor pa poleti vroč mestni tlak, prah in smrdljiv zrak!

Na križišču, kamor je naš kritik Stanko Strela privozil s svojim volkswagmom, se je ustavil in vprašal, kje ima hišo pisatelj Martin Strnad. Bosopet paglavec je zazijal in pokazal cesto ter dejal: »Kar naprej po tej cesti. Ustavite pri hiši, kjer imajo hudega psa, ki kar naprej laja. Laja noč in dan. Laja na tujce in domače. Ja, in kar na vrtu je privezan. Lajal bo, škodil vam pa ne bo.

Stanko Strela je odpeljal v smer, ki mu jo je pokazal paglavec. Ni pa videl kritik, da mu je paglavec pokazal jezik, ko je odpeljal naprej. Ko je prišel v Krniško vas, je vprašal ženico, ki je peljala ajdovo moko iz mlina, kje bi se dobilo »gospoda« pisatelja Martina Strnada. »Hm,« je dejal, »če oni pisatelj ustvarja, ga ne bom motil. Mimogrede sem se oglasil.«

Ženica ga je pogledala. Bil je lepo oblečen, v temni obleki, z novim modernim klobukom na glavi in lepo široko kravato.

»Poglejte gospod, tisti Martin, ki nekaj piše, je doli v Lazu. Leske seka za drva. Kar po tej poti pojdite, pa ga boste dobili.«

Naš kritik je šel po stezi in dobil pisca Martina zavihanih rokavov in v zakrpanih hlačah, s starim smolnatim klobukom na glavi. Ravno je obsekoval debelo leskovo vejo, ko se je ustavil naš kritik pred širokim grmom. Mislil si je, kakor Martin obsekuje to vejnato drevo, tako bom jaz pošteno oklestil prvo knjigo, ki jo bo napisal. Pri tem je mislil na tiste stavke, ki jih je bral na univerzi, namreč da človek, ki se peča s fizičnim delom in ima po znoju dišečo srjaco, ne more kaj prida ustvarjati. Takemu piscu je lepa umetnost deveta briga.

»Glej ga no, kritika! Kaj pa je tebe zaneslo sem,« je začuden vzkliknil pisatelj Martin in vrgel okleščeno vejo na kup zraven steze.

»Ej no, opravek sem imel pri neki starejši teti, pa sem slišal, da ti živiš v tem kraju. Mislil sem si, da te bom našel v sobi za mizo, kjer v potu svojega obraza pišeš kakšno povest.«

»Beži no, take išči po mestih. Nekateri izmed njih poznajo veliko umetnost o slovenskem kmečkem življenju. Če pa bi sedaj tak stal pred tem grmom, pa ne bi dosti vedel povedati, kaj vse raste v tem grmu.«

»No, grm je pač grm. Nič posebnega. Da se ti le ljubi sekati grme. Drva kupim, dobim delavca, da jih razžaga, razcepi in znese v drvarnico,« je posmehljivo dodal kritik Stanko Strela.

»Hm, lep sončen aprilski dan. Kot nalašč za sečnjo drv. Pišem, ali kakor pravite vi kritiki, ustvarjam pozimi ob slabem vremenu, ob zgodnjih jutrih ali tudi ponoči, če ne morem spati. Vidiš, Stanko, mestni ljudje pravijo oddih ali rekreacija, če se gredo sončit ali zadnjice prat na morje ali v planine uživat čist zrak. Zame je pa oddih, ko sekam drva, kosim travo, obrezujem ali obiram sadno drevje.«

»No, Martin, kako se že reče temu grmu,« je radovedno vprašal. »Ko sem hodil v gimnazijo, sem poznal nekaj dreves. Sedaj sem pozabil vse to.«

»To je čisto navaden grm. Ampak poglej, kaj vse raste v tem grmu. To je leska. Teh je največ. Ta rjava kljuka, to je dren. Iz dreva so dobre lesene grablje ali kljuke za koso. Dren je bil dober tudi za cepce, ko so kmetje še mlatili žito s cepci. Ko smo pred desetletji mlatili s cepci pšenico, ječmen, rž ali ajdo, mi je dejal oče: »Martin, mlatili bomo rž. Pojdi v kaščo in prinesi štiri cepce. Pa ne onih dedovih, ampak tiste, ki sem jih jaz naredil 1908. leta. Vidiš, Stanko, mestni ljudje pa pravijo cepci človeku, ki česa ne razume.«

To, vidiš, je trn. Ob strani je jelša. Tisto ravno visoko je lipa. Stara lipa daje dobro cvetje za čaj, ki je dober proti naduhi. Ono drevo v sredini

je lesnika. Vedno rodi in daje dober domač kis. Tisto drevo na desni je trepetlika.«

»Kaj vse raste v enem grmu! Ona mala je pa smreka?«

»Ne, ni smreka.«

Povedal mu je še to, kako se loči jelka od smreke in na kakšni zemlji rastejo jelke in smreke. Poglej ono v drugem grmu je javor. Rabi za koso. Mi temu rečemo ‚kusje‘.«

»Hm, srednjeveške kose gredo v kraj. Kosilnice so na pohodu,« je važno dejal kritik.

»Ej, še jih rabijo kmetje, kjer so kamnite senožeti. Ko gredo ženske po krmo za prašiče, tudi še jemljejo s seboj koso.«

»Ja, ja, ne bi si mislil, da v enem samem grmu raste toliko dreves,« je zamišljeno dejal kritik. Nato pa je nadaljeval: »Takle grm je podoben pisatelju, ki v knjigo natlači potrebne in nepotrebne osebe, učene in manj učene, osle in cepce. Varčne, skopuhe in zapravljalce, deviška dekleta in dobrotnice. Sonce, veter, vihar in snežne zamete.«

»Malo si že potuhtal,« mu je zbadljivo odvrnil pisec Martin. »Pojdi, ker je lep sončen dan, se bova usedla gori nad hišo pod lipo. Lep razgled je od tam,« ga je povabil Martin, »in domače žganje boš poskusil. Žganje iz hrušk, ki sem jih sam sadil pred štiridesetimi leti.«

»Oh, ne utegnem.« Kritik Stanko je pogledal na uro. »Veš, zvečer je ena reč v Križankah pa ne bi rad zamudil.«

»Beži no, kaj boš zamudil. V Ljubljani se umetniške prireditve kar vrste. V kavarni tudi pri kavi sediš ure in ure vsak večer in prazno slamo mlatiš. Veš, Stanko, vsak tebi podoben, ki me je obiskal, se mu je strašno mudilo. Vsak tak si je mislil: zapuščen kraj. Jaz pa tega kraja ne zamenjam za večerne kavarniške družbe in ne za Tivoli, kjer se vsak dan gnete ljudi.«

Nekoč so me obiskali nekateri slovenski pesniki. Med njimi je bil tudi pesnik Dane Zajc ter neki likovnik. Kolesarili so po Sloveniji.

»Dobro, prenočevali boste,« sem jim rekel, »ker pa vem, da nimate soldov za hotelske sobe, boste spali pri meni na senu v skednju. Jaz imam premalo prostora v hiši.«

Dal sem jim odeje. Spali so kot angelčki. Drugo jutro ob sedmi uri sem jih zbudil. »Fantje, vstanite! Velik dan je že. Pokosil sem že polovico vrta otave.« Postregel sem jih z domačim žganjem. Žena pa jim je skuhala domačih ajdovih žgancev. Noben se ni branil domače pijače in ne dišečih žgancev, zabeljenih z ocvirki. Ti, Stanko, se pa braniš. Beži no, uro ali dve lahko poseliš.«

Tako se je tudi zgodilo!

Sedla sta pod lipo. Kritik Stanko je poskusil domačo slivovko. »Hm, ni slabo.«

Pisec Martin mu je pokazal domače hribe. Na kratko mu je povedal, kaj se je v zadnjih sto petdesetih letih zgodilo. Od padajočih dreves na gozdnega delavca, zmrzlega gozdarja, ustreljenega divjega lovca do graničarskih ljubic in ljubezni. Zelenega kadra iz prve svetovne vojne do partizanskih taborišč, borcev, skrivačev in drugih zanesenjakov. »Najbrže poznaš

tisto narodno, ki pravi: »Gozd vedno govori pozimi in kadar zeleni«. Ta moto je dal pisec sodnik dr. Hinko Dolenc v črtici »O gozdu in nekaterih njegovih ljudeh,« je sklenil Martin.

»Ja, ja, Hinko Dolenc je bil zapoznel realist, učenec pisca Lovčevih zapiskov Ivana Turgenjeva,« je dejal kritik Stanko.

»Nikdar ne bom naredil greha, da bi opisal kakšnega meščana, ker meščanov in meščanskega življenja ne poznam,« je dejal Martin in si natočil drugi kozarček slivovke.

»Zapleteno in zanimivo je meščansko življenje,« je vzdihnil kritik. Vsi veliki francoski pisci kot Balzac, Zola, brata Goncourt so lepo in analitično opisovali mestno življenje.

Dolgočasen kraj. Tihi gozdovi in gmajne. V eni uri sem videl samo dva avtomobila in slišal, kako se je drl pastir. Kravji zvonci. Pet radovednih babnic, ki so s ceste gor gledale. To je vse, kar sem videl v eni uri,« je zdolgočaseno dejal. Več kot štirinajst dni ne bi hotel živeti v takem kraju.

»Še to bi dodal,« ga je dopolnil pisec Martin, »tišina kakor v domu gospoda Mirodolskega, čigar sinovi, vnuki in pravnuki so se na Dunaju ponemčili. Potomci, ki ne znajo brati dedovih mladinskih spisov Jagod, Pod lipo, Lešnikov in Zimskih večerov.«

»Drži, drži, kar je pred desetletji napisal znan starejši kritik o Belem in črnem kruhu slovenske književnosti. Kakor da so preproste povesti zapisane za kmečko in delavsko ljudstvo. Visoka, abstraktna umetnost je pa za izbrance, literarne sladokusce, ki pišejo po slovensko, mislijo pa po ameriško, francosko in sploh tuje. Vse kmečke, delavske in obrtniške množice bodo šle slej ko prej za elito. Tako mora tudi biti.« Kritik je sklenil!

Kritik Stanko si je v eni uri prižgal že osmo cigareto.

»V socializmu samo elita nekaj pomeni. Elita se ni s puško in bombo tolkla v zadnji revoluciji, čeprav je bila navzoča in želela biti celo vodilna. Revolucijo so izvedli kmečki fantje in možje, peščica dijakov in izobražencev. Še manj pa obrtnikov. Zaradi zgodovinsko izvedene revolucije se ti, Stanko, ne sklicuj na mestno elito, ki kar utone v našem narodu.«

»Ja, kmetje znajo kmečko delo. Tudi orodje znajo delati. Ampak veliko umetnost dela pa le elita. Kar poglej! Puškin, Lermontov, Byron, Ovid, Petrarca, Goethe, Heine, Mickiewicz, naš Prešeren, ja, saj to je bila elita, ali ne?«

Ko je kritik Stanko sklenil svojo pripoved, je zvito pogledal pisca Martina, kot bi hotel reči: Pa sem te le ujel.

»Elita, to je vse, a? Poglej, Stanko, pred leti je neki slovenski ocenjevalec literature v svoji prevnetosti zapisal, da »inertna« kmečka množica ne zna in tudi ne more ustvarjati velikih literarnih del. Ime tistega ocenjevalca sem pozabil. Hitro pozabim imena kritikov, ki se omalovažujoče izražajo o kmetih in njihovih talentih. Tisti mestni ocenjevalec je pozabil, da je bil Prešeren doma s kmetov, kot so bili s kmetov tudi Trubar, Jurčič, Levstik, Tavčar, Finžgar, Magajna, Bevk in še vrsta drugih. Tudi v naši revoluciji kulturniki niso živeli od okrožnic, referatov, proklamacij, temveč

so živeli od kmečkih rok, pridelanega kruha, žgancev, mošta in krompirja. Če kakšen ocenjevalec zapiše o inertni kmečki množici, je to neumnost in velik nesmisel!

»Ne strinjam se s teboj. Seveda, če je to rekel ali zapisal kritik ali, kakor ti rečem — ocenjevalec, ki se je rodil šele po revoluciji, ga je treba primerno poučiti, da poučiti. Če je pa to zapisal kakšen star, uglajen kritik, je treba biti obziren. Govoriti z njim v rokavicah. Eh, no, nekateri imajo dve morali. Tisto, kar zapiše, to je ena, rekel bi uradna ali intimna morala. Drugo moralo ima tak kritik za svojo družbo. Tam pove, zakaj je tako in nič drugače zapisal.«

Martinova žena je prinesla pečenega zajca in domačega mošta. Oba sta bila kar boljše volje.

»Na deželi človek bolje je in pije,« je menil kritik in pri tem zvrnil kozarec mošta.

»Delati je treba in kaj vse zemlja daje, je povedal Kranjcem že Valentin Vodnik,« je s posmehom dejal pisec Martin.

»Hm, kje so tisti časi devetnajstega stoletja, ko je bila najvažnejša kritična misel in duša našega Franceta Levstika,« je otožno rekel kritik Stanko. »Sedaj je pa legion kritikov v slovenski deželi. Čudim se, da imaš sploh kaj vrednega zapisati o tej tako mirni, mrtvi, statični pokrajini in ljudeh. Občutek imam, da je to pokrajina Janeza Ciglerja, ki je napisal prvo slovensko povest Sreča v nesreči. Pokrajina Stritarja, brez velike civilizacije. Pokrajina brez znanih velikih umetnikov,« je sklenil kritik Stanko in se sit prevalil na desno stran.

»Ej, ti, ti nikdar zadovoljni kritik!« je zamrmral Martin.

Imeli smo pesnico, ki je lepo opevala to pokrajino in ljudi. Dolgčas ji je bilo. No, dolgčas pri petdesetih letih! Prodala je rodno hišo in odšla v Ljubljano, kjer se košatita velika literatura in kultura. Imamo starejšega priljudnega in znamenitega slikarja, ki pa le občasno obiskuje svojo rodno vas in šentmartinsko pokopališče. Naši potomci, ki pa študirajo v beli Ljubljani, bodo nekoč zapisali nekaj besed o tem, da so tudi tukaj živeli pisci, pesniki, slikarji.«

Pisec Martin je zvrnil kozarec mošta in se široko zasmel.

»Dajte nam veliko literaturo in dali vam bomo veliko in dostojno kritiko,« je zavzeto spregovoril kritik Stanko.

»To je dejal neki kritik potem, ko je na papirju zmazal cenjenega pisatelja,« je dodal Martin. »Še to, dragi Stane! Veliki ruski pisatelj Pavlovič Čehov je nekoč dejal: Pisatelj je podoben težaškemu konju, ki orje ledino. Od njega vse puhti in se znoji. Okrog njega pa brenči obad. Piči ga. Kriči. Tudi jaz živim, tudi jaz živim in ne samo ti.«

Martin je sklenil in se zazrl v kisli obraz kritika Staneta.

»Malce posmehljiv si. Rečem ti, da bi bila slovenska družba jalova in dolgočasna brez poštenih, plemenitih, objektivnih, vsestransko razumevaločih kritikov. Ljudje sploh ne bi vedeli, kaj je branja vredno in kaj ne. Mi, da, mi kritiki, smo luč pisane besede.«

Poglej, Martin, četudi te raztrgam in v nič devljem tvojo knjigo, bralci le mislijo, da je nekaj vredna, ker sem jo s tako jezo v nič deval. Kritiki lahko kakšno knjigo zamolčimo. In nihče nam ne more nič. Tako visoko je poslanstvo slovenskega kritika in kritika na sploh,« je dokončal besedo kritik Stanko in popil ter celo pohvalil tretji kozarec domačega mošta.

Sonce je zašlo za temne gozdove, kritik Stanko se je poslovil in se odpeljal. Tisto reč v Križankah je pa le zamudil...